

ЗНОСІНЫ ЯК ФАКТАР МАРАЛЬНАГА РАЗВІЦЦА ВУЧНЯЎ

В. У. ЧЭЧАТ,
намеснік дырэктара па навуковай рабоце НДІ педагогікі
Міністэрства асветы БССР, кандыдат педагогічных навук

Камуністычная партыя надае вялікае значэнне далейшаму ўдасканаленню маральнага выхавання падрастаючага пакалення. Адна з яго важнейшых задач — фарміраванне ў вучняў актыўнай жыццёвай пазіцыі, якая праяўляецца ў высокай рэгулятыўнай функцыі ідэйна-маральных поглядаў, перакананняў і паводзін. Выкананне задачы патрабуе павышэння дзейнасці маральнага выхавання і, у прыватнасці, змястоўнай работы па фарміраванню маральнай свядомасці школьнікаў, выпрацоўцы адпаведных уменняў і навыкаў.

Развіццё маральнай свядомасці, а таксама ўменняў і навыкаў паводзін—працэс шматбаковы, ён ажыццяўляецца ў школе ўсёй сукупнасцю педагогічных метадаў і сродкаў, сярод якіх першаступеннае значэнне маюць навучанне і пазакласная работа. Аднак, якой бы вялікай ні была сама па сабе роля ўрочных і пазакласных заняткаў у маральным фарміраванні вучняў, іх выхаваўчае ўздзеянне апасрэдуецца асабістым уплывам педагога. У гэтым сэнсе выключна важным сродкам маральнага выхавання з'яўляюцца зносіны настаўніка, класнага кіраўніка са школьнікамі. Менавіта іх лічаць тым фактарам, які дапамагае аказаць на дзяцей дзейсны выхаваўчы ўплыў.

Роля зносін як магутнага сродку камуністычнага выхавання з асаблівай сілай падкрэсліваецца ў кнігах Л. І. Брэжнева «Малая зямля», «Адраджэнне», «Цаліна». Леанід Ільіч указвае, што зносіны «дапамагаюць, як гавораць, з першых рук даведацца пра задумы,

інтарэсы, патрэбы людзей» і ў адпаведнасці з гэтым ажыццяўляць арганізацыйную і выхаваўчую работу. На вялікую выхаваўчую ролю зносін звяртаў увагу М. І. Калінін: «Любоў да Радзімы, да працы, гуманнасць, сумленнасць могуць быць глыбока ўкаранены ў свядомасць дзіцяці толькі ў парадку паўсядзённага непрыкметнага ўздзеяння на аснове таварыскіх зносін на працягу ўсяго перыяду школьнага жыцця». П. М. Машэраў заклікаў ствараць такую абстаноўку для непасрэдных зносін людзей розных пакаленняў, у якой юная змена розумам і сэрцам далучалася б да нягаснучага ратнага і працоўнага подзвігу, да традыцый савецкага народа, што «ідэйна акрыляюць, маральна ўзбагачаюць асобу, робяць яе душэўна лепшай і сацыяльна больш актыўнай».

Думкі аб ролі ўзаемаадносін у развіцці і фарміраванні асобы выказваліся ў педагогіцы і раней. Так, К. Д. Ушыньскі лічыў, што «без асабістага непасрэднага ўплыву выхавальніка на выхаванца сапраўднае выхаванне, якое пранікае ў характар, немагчыма. Толькі асоба можа ўздзейнічаць на развіццё і вызначэнне асобы...» Выключна высока цаніў зносіны і слова настаўніка выдатны савецкі педагог А. С. Макаранка. «Добра сказанае дзецям дзелавое моцнае слова,— пісаў ён,— мае велізарнае значэнне, і, магчыма, у нас так многа яшчэ памылак у арганізацыйных формах таму, што мы яшчэ і гаварым часта з дзецьмі па-сапраўднаму не ўмеем».

У апошнія гады праблема зно-

сін займае вучоных, працуючых у розных галінах ведаў. Яе даследуюць філосафы, сацыёлагі, псіхологі, лінгвісты, педагогі — Л. М. Архангельскі, А. А. Бадалёў, Л. П. Буева, Б. Д. Парыгін, В. М. Сакоўнін і інш. Аднак у распрацоўцы гэтай складанай праблемы ёсць яшчэ шмат нявырашаных пытанняў, асабліва ў яе педагогічным аспекце. Дастаткова сказаць, што пакуль няма нават агульнапрынятага вызначэння феномена зносінаў. Але пры параўнальным аналізе можна заўважыць, што большасць аўтараў трактуе зносіны як спецыфічны спосаб (шлях, фактар) узаемадзеяння і ўзаемаўплыву людзей непасрэдна сваёй асобай або пры дапамозе мовы, жэстаў, мімікі, пачуццяў і г. д. Пры чалавечых зносінах адбываецца абмен інфармацыяй; а таксама працэс двухбаковага развіцця і фарміравання свядомасці і поглядаў, пачуццяў і перакананняў, устаноў і паводзін людзей, духоўнае і маральнае станаўленне асобы.

Вялікая роля ўзаемаадносін у маральным развіцці асобы дзіцяці. Справа ў тым, што адной з найбольш істотных асаблівасцей дзяцей розных узростаў (дашкольнага, малодшага, сярэдняга і старэйшага школьнага) з'яўляецца ярка выражанае імкненне да зносінаў. Дзеці не толькі дзеляцца думкамі, поглядамі, перажываннямі, але і імкнуцца ўмацаваць сваю самастойнасць і даросласць, усвядоміць саміх сябе, свае маральныя рысы і якасці, звернуць і скарыставаць іх у працэсе маральнага развіцця. Вось чаму такое неацэннае значэнне для маральнага выхавання як мэтанакіраванага педагогічнага працэсу маюць чалавечыя зносіны.

На жаль, у педагогічнай навуцы і ў школьнай практыцы не ўдзяляецца неабходнай увагі гэтай спецыфічнаму віду дзейнасці, які дазваляе мэтанакіравана і эфектыўна ўплываць на маральную свядомасць і паводзіны вучняў. Аб тым сведчаць даныя аб зносінах вучняў з класнымі кіраўнікамі і настаўнікамі, атрыманыя ў ходзе даследчай работы, якая

праводзілася ў школах Брэста і Брэсцкай вобласці (абследаваннем было ахоплены 1 600 вучняў V—VIII класаў). Устаноўлена, што з 800 вучняў V—VI класаў задаволены ўзаемаадносінамі 80,4% пяцікласнікаў і 76,8% шасцікласнікаў. У падлеткаў VII—VIII класаў задаволенасць узаемаадносінамі рэзка зніжаецца: у сямікласнікаў яна складае 62,1%, васьмікласнікаў — 48%.

Якія ж прычыны? Найбольш тыповай лічыцца адсутнасць у педагогаў добразычлівасці, дабраты, чуласці. «Калі б усе настаўнікі, якія працуюць у нашым класе, — сцвярджае васьмікласніца Наташа Н., — былі чулымі і добрымі ў гутарках і ў адносінах да нас, то мы сталі б лепш сябе паводзіць і вучыцца». Вучні адзначаюць няўменне класных кіраўнікоў і настаўнікаў уздзейнічаць на іх пачуцці. «Наш класны кіраўнік гаворыць аб нашых адносінах да грамадскай работы так сумна, што гэта нікога не закранае і не хвалюе» (Святлана С.). Значная частка падлеткаў указвае на тое, што ў некаторых педагогаў адсутнічаюць ветлівасць і такт, і ўзаемаадносіны са старэйшымі становяцца на іх не ўплываюць. «Трэба не павышаць голасу і не палохаць нас, а тактоўна даказваць, каб усе зразумелі і выконвалі патрабаванні класнага кіраўніка» (Людміла А., VIII кл.). «Калі настаўнікі будуць размаўляць з намі спакойна, без вокрыкаў, тады не захочацца рабіць ім насуперак» (Віктар С., VII кл.). Даволі вялікая частка падлеткаў выказала думку аб тым, што для становячага ўплыву вельмі важна, каб класныя кіраўнікі і настаўнікі мелі высокі маральны аўтарытэт. «Адных гутарак мала, нам патрэбны становячыя прыклады» (Андрэй Т., VIII кл.). «Я лічу, што самае галоўнае, каб настаўнік быў асобай, а не толькі настаўнікам» (Людміла Б., VII кл.).

Такім чынам, мы бачым, што настаўнікі і класныя кіраўнікі нярэдка дапускаюць памылкі і пралікі ў выбары зместу і форм узаемаадносін з вучнямі. У выніку школьнікі не толькі не задаволены такімі педагогамі, а нават і

аддаляюцца ад іх. Таму і інфармацыя па маральна-этычных пытаннях, якую даюць класныя кіраўнікі і настаўнікі ў ходзе зносін з падлеткамі, часта не ўспрымаецца і не раздзяляецца апошнімі. Натуральна таму, што працэс маральнага развіцця дзяцей затарможваецца.

Між тым вывучэнне лепшага вопыту паказвае, што пры дапамозе зносін настаўнікі могуць мета-накіравана і станоўча ўплываць на развіццё маральнай свядомасці і паводзін падлеткаў. Пры гэтым выконваюцца наступныя асноўныя функцыі: інфармацыйная, эмацыянальная, рэгулятыўная.

У невялікім артыкуле няма магчымасці разгледзець пералічаныя функцыі зносін. Спынімся на інфармацыйнай. Роля класнага кіраўніка ў час інфармацыі заключаецца ў тым, каб дапамагчы вучням набываць і засвойваць маральныя паняцці, нормы і прынцыпы грамадства, якія дазваляюць правільна ўсведамляць навакольны свет, людзей, саміх сябе. Менавіта пасля таго, як вучань прыслухаецца да людзей, угледзіцца ў іх, ён абавязкова пачне «адносіцца да самога сябе як да чалавека» (К. Маркс). Так, пасля метаанакіраваных размоў педагогаў з сямі-класнікамі Анатолям П., у якога не былі выпрацаваны добрасумленныя адносіны да грамадска карыснай працы, падлетак прызнаўся, што сур'ёзныя і пераканаўчыя гутаркі класнага кіраўніка і ваенрука дапамаглі яму ўбачыць свае недахопы. «Упершыню зразумеў, — гаворыць Анатоль, — што пра мяне думаюць іншыя людзі і хто я ёсць на самой справе. Безумоўна, я быў няправы і змяніў свой погляд на адносіны да працоўных спраў і да вучобы».

Інфармацыйныя зносіны класнага кіраўніка з вучнямі ўмоўна можна расчляніць на тры асноўныя віды: індывідуальныя, групавыя і калектыўныя.

Неацэннае значэнне ў інфармацыйных зносінах мае індывідуальны падыход. Вывучэнне вопыту класнага кіраўніка Галіны Міхайлаўны Клягінай з СШ № 18 г. Брэста паказвае, што пры развіцці ма-

ральнай свядомасці вучняў яна часцей за ўсё ідзе ад індывідуальных узаемаадносін да групавых і масавых. Індывідуальная работа настаўніка з вучнямі адбываецца з дня ў дзень, няспынна. На яе думку, такія ўзаемаадносіны з'яўляюцца эфектыўным сродкам маральнага развіцця, узбагачэння і арыентацыі школьнікаў. З іх дапамогай можна апэратыўна і надзейна папярэджваць памылковыя сужэнні, амаральныя дзеянні і ўчынкі вучняў.

Звернемся да прыкладу. Галіна Міхайлаўна заўважыла, што Ігар Б. пачаў курыць. Застаўшыся пасля ўрокаў адзін на адзін з вучнем, яна спакойна спытала:

— Ігар, твой жа бацька не курыць, займаецца спортам. Чаму ж ты вырашыў курыць?

Не чакаўшы такога пытання, падлетак разгубіўся, доўга маўчаў, а потым пачаў апраўдвацца:

— А я не кожны дзень куру, калі нікалі. Дзесяцікласнікі гавораць, што курыць модна. Маўляў, усе дарослыя кураць, а нам забараняюць.

— Згадзіся, што кураць не ўсе, а толькі некаторыя дарослыя. Табе ж яшчэ няма і чатырнаццаці гадоў. Хаця і рэдка курыш, але твой малады арганізм прывыкае, уцягваецца. Урачы ж сцвярджаюць, што тытунёвы дзёгаць памяншае аб'ём лёгкіх і дрэнна ўплывае на горла, што нікацін псуе колер скуры твару, — працягвала даказваць настаўніца.

— Мне пра гэта ніхто ніколі не гаварыў, — адказаў Ігар.

— Калі хочаш, заўтра я прынясу табе выразку з газеты, дзе пра ўсё, што я гаварыла, пішуць спецыялісты.

— Прынясіце...

Што адбылося далей, мы даведаліся з анкеты Ігара Б. «Калі я прачытаў артыкул, — пісаў ён, — мне стала страшна. Больш за ўсё мяне ўразіла, што курцы часцей хварэюць на рак горла, страўніка, лёгкіх. І яшчэ памятаю, што курэц скарачае сваё жыццё на 8—10 гадоў. З таго часу я кінуў курыць».

Як бачым, у прыведзенай сітуацыі рашаючае значэнне мелі спа-

кой і вытрымка, добразычлівасць класнага кіраўніка, доказнасць прыведзеных аргументаў. Калі б Г. М. Клягіна выкарыстала метады бясспрэчнага патрабавання ці пакарання, ўздзеянне магло б даць адваротны вынік. Ведаючы пра гэта, Галіна Міхайлаўна вырашыла пахіснуць ілжывыя ўяўленні падлетка аб тым, што кураць, быццам, усе і што курэнне модна. На дапамогу класнаму кіраўніку прыйшлі не толькі яе добразычлівасць і вытрымка, але і канкрэтная, доказная інфармацыя. Усё гэта выклікала ў Ігара сумненне, няўпэўненасць, прымусіла перажаваць. З анкеты відаць, што хлопчык шчыра паверыў у справядлівыя довады настаўніцы.

Добразычлівасць і далікатнасць у індывідуальных зносінах спрыяюць поспеху ў рабоце класнага кіраўніка Ірыны Іосіфаўны Лакішык з СШ № 21 г. Брэста. Напрыклад, яна ведала, што бацькі Андрэя Л. вызначаюцца празмернай строгасцю, пагражаюць, а часам і фізічна караюць хлопчыка. Ён стаў жорсткім, пачаў дзёрзка сябе паводзіць. Тактоўнасць класнага кіраўніка спрыяла развіццю ў Андрэя станоўчых маральна-педагагічных установак, якія ўсталёўваліся і паступова пераходзілі ў дзеянні, учынкi. Ірына Іосіфаўна заўважыла, што такія адносіны да падлетка сталі паступова ўзбагачаць і развіваць яго пачуццi, рэгуляваць дзеянні і ўчынкi. Адначасова настаўніца вяла работу з бацькамі, імкнулася палепшыць іх адносіны да сына. Паступова Андрэй становіўся больш ветлівым і стрыманым.

Ва ўсіх такіх сітуацыях класны кіраўнік захоўваў этыку ўзаемаадносін. Таму школьнікі ахвотна размаўлялі з імi аб сваіх маральных якасцях.

Г. М. Клягіна, І. І. Лакішык добра наладжваюць і групавыя ўзаемаадносіны з падлеткамі. Яны ўмеюць своечасова вызначыць накіраванасць імкненняў найбольш значымых груп у класным калектыве. Гэта дае ім магчымасць уплываць на вучняў з мэтай іх маральнага развіцця, карэкціроўкі, рэгуляцыі паводзін. «Поспех у ма-

ральным развіццi вучняў у працэсе групавых узаемаадносін, — лічыць Галіна Міхайлаўна, — залежыць, па-першае, ад своечасовага і беспамылковага вызначэння ўзроўню выхаванасці; па-другое, ад багацця зместу зносін; па-трэцяе, ад перыядычнасці зносін па маральна-этычных пытаннях з той ці іншай групай хлопчыкаў ці дзяўчынак». Ведаючы сістэму ўзаемаадносін паміж асобамі, Г. М. Клягіна ніколі не паўтарасіца, і таму ўздзеянне на маральную свядомасць падлеткаў, іх пачуццi і паводзіны становіцца больш дзейсным.

Значнае месца ў выхаваўчай рабоце займаюць узаемаадносіны класнага кіраўніка з калектывам класа (калектывныя адносіны) па розных маральна-этычных пытаннях. Юлія Мікалаеўна Нахмановіч, класны кіраўнік у СШ № 12 г. Брэста, заўсёды грунтоўна да іх рыхтуецца. У працэсе арганізацыі, падрыхтоўкі і правядзення разнастайных класных і агульнашкольных спраў усе яе вучні атрымліваюць канкрэтныя заданні. У ходзе іх выканання Юлія Мікалаеўна абавязкова кожнага пракансультуе, з кожным пагаворыць, штосьці абмяркуе, абчымыць напамінь. Дапамагае ёй і актыў класа, які настаўніца вучыць патрабаваць ад школьнікаў выканання даручаных заданняў. Настаўніца выпрацоўвае ў падлеткаў уменне абдумваць свае дзеянні, учынкi, паводзіны. Пры гэтым Юлія Мікалаеўна ўздзейнічае на пачуццi вучняў, стварае станоўчы эмацыянальны настрой, спрыяе выпрацоўцы ў іх свядомых маральна-педагагічных установак, а ў паводзінах — устойлівай маральнай пазіцыі.

Вопыт лепшых класных кіраўнікоў паказвае, што да ўсіх відаў зносін з падлеткамі трэба пастаянна і грунтоўна рыхтавацца. Па-першае, важна ўмець пазбягаць безагаворачных довадаў і суджэнняў, да якіх класныя кіраўнікі, самі таго не заўважаючы, прывыкаюць у сваёй паўсядзённай выхаваўчай дзейнасці. У выніку адбываецца пэўная стэрэатыпізацыя ўздзеянняў, губляецца педагагіч-

ная арыенціроўка. «Аднастайныя размовы і гутаркі класнага кіраўніка надакучваюць, і нам не хочацца іх слухаць» (Ігар С., VIII кл.). Па-другое, пры ўзаемаадносінах з падлеткамі неабходна ўздзейнічаць не толькі на іх інтэлектуальную, але і на эмацыянальна-валявую сферу, што садзейнічае псіхалагічнаму настрою на станоўчыя справы і ўчынкi. «У гутарках з намі класны кіраўнік прыводзіць вельмі цікавыя павучальныя прыклады з жыцця і мастацкай літаратуры, якія закранаюць кожнага», — піша Наташа К. (VIII кл.). Па-трэцяе, зносіны з вучнямі павінны ажыццяўляцца ў вышэйшай ступені тактоўна і псіхалагічна тонка. Парушэнне гэтага патрабавання нярэдка прыводзіць нават да канфліктных сітуацый. «Мы людзі, і з намі трэба гаварыць без крыўдных слоў, якія часта даводзіцца чуць ад некаторых настаўнікаў і класнага кіраўніка», — сцвярджае Тамара П. (VII кл.). Пачацвёртае, пры ўзаемаадносінах з падлеткамі класнаму кіраўніку важна захоўваць дазіроўку часу падачы інфармацыі (у залежнасці ад узросту). Калі размова на маральна-этычныя тэмы, напрыклад, этычная гутарка, вельмі зацягваецца, то яе выхаваўчы эфект будзе невысокі, а калі-нікалі і супрацьлеглы чакаемым вынікам. Па-пятае, неабходна сістэматычна клапаціцца аб змесце і характары зносінаў класнага кіраўніка, настаўнікаў, бацькоў са школьнікамі.

Даследаванне паказвае, што можна выдзеліць умоўна чатыры групы падлеткаў у залежнасці ад уплыву на іх інфармацыйнай функцыі адносін класнага кіраўніка. У першую групу ўваходзяць школьнікі, для якіх інфармацыйныя зносіны з'яўляюцца магутным стымулам (сродкам, фактарам) у іх маральным развіцці. Па нашых даных, яны складаюць 25,5% ад 1 600 вучняў V—VIII класаў. Гэта школьнікі, якія ўспрымаюць адносіны да іх класнага кіраўніка толькі станоўча. Да другой групы належаць тыя, на якіх узаемаадносіны аказваюць больш ці менш станоўчы ўплыў (31,5%). Для іх

За 14 гадоў работы ў школе настаўніца рускай мовы і літаратуры Бронненскай СШ Рэчыцкага раёна В. В. Салаўёва назапасіла багаты вопыт у навучанні і выхаванні школьнікаў. Урокі вопытнай настаўніцы з'яўляюцца аднымі з любімых у вучняў.

Урок вядзе Вольга Васільеўна Салаўёва.

Фота А. Сасіноўскага

характэрны цікавасць і пазітыўныя адносіны да класнага кіраўніка. Да трэцяй групы адносяцца школьнікі, для якіх узаемаадносіны з'яўляюцца нейтральным працэсам (28%). Чацвёртую групу (15%) складаюць усе астатнія, у якога непрыязныя, негатыўныя ўзаемаадносіны з класным кіраўніком.

Такім чынам, зносіны з'яўляюцца адным з важнейшых фактараў маральнага развіцця падлеткаў. Умела выкарыстоўваючы інфармацыйную, эмацыянальную і рэгулятыўную функцыі зносінаў, педагогі могуць дабівацца выхавання высокай свядомасці, пачуццяў і паводзін у дзяцей.